

УДК 37.064.2:37.035.1

КАТЕГОРІЯ “СПРАВЕДЛИВІСТЬ” У СИСТЕМІ ВЗАЄМИН “ВИКЛАДАЧ – СТУДЕНТ”

Григорій Васянович

*Львівський науково-практичний центр Інституту педагогіки і психології
професійної освіти АПН України
вул. Кривоноса, 10, 79008 Львів, Україна*

Проаналізовано зміст однієї з головних категорій етики – “справедливість”, можливості її застосування у навчально-виховному процесі студентів. Висвітлено сутність дисгармонійного розвитку особистості, визначено шляхи уникнення конфліктності у системі взаємин “викладач – студент” на засадах гуманізму.

Ключові слова: справедливість, викладач, студент, моральне виховання, навчально-виховний процес.

Оскільки моральні вимоги претендують на абсолютність, незаперечну обов’язковість, то однією з можливих позитивних вимог до викладача є вимога бути справедливим. Поняття справедливості “...віддзеркалює не ту чи іншу цінність, благо, а її загальне співвідношення між собою, а також конкретний розподіл між індивідами, належний порядок людського життя, який відповідає уявленням про сутність людини і її невід’ємні права” [8, с. 333].

Ідея справедливості має історико-філософський, психолого-педагогічний контекст. Її аналізували такі мислителі, як А. Блаженний, Т. Аквінський, Л. Толстой, І. Ільїн, Ж. Марітен, Г. Сковорода, І. Огієнко, Г. Ващенко (*теологічний напрям*); Арістотель, Б. Спіноза, Т. Мор, Т. Гоббс, Ж.-Ж. Руссо, К. Ушинський, І. Франко, А. Макаренко, В. Сухомлинський, Дж. Роулз, З. Бербешкіна (*соціологізаторський напрям*); Дж. Бруно, Б. Телезіо, Ч. Дарвін, Т. Гекслі, Г. Спенсер, П. Кропоткін, В. Ефроїмсон, К. Льюїс (*натуралістичний напрям*); Сократ, Демокріт, Епікур І. Бентам, Дж. Ст. Мілль (*напряму етичного утилітаризму*); Ч. Пірс, І. Джемс, Дж. Дьюї, Дж. Г. Мід, І. Куайн, Н. Гудман (*прагматичний напрям*) та ін.

Проте, зазначимо, роль і місце категорії “справедливість” у навчально-виховному процесі ще недостатньо висвітлено як вітчизняними, так і закордонними вченими.

Ми ставили за мету з’ясувати зміст категорії “справедливість” і можливості її позитивного впливу на гармонізацію взаємин у системі “викладач – студент”.

Однією з провідних ідей різноманітних етичних теорій була і є ідея залежності: *свобода-рівність-справедливість*. Тенденція, на наш погляд, має бути такою: чим менш вільним є суспільство, тим більш взірцево й настійливо цю ідею повинен впроваджувати викладач. Саме такої думки дотримувався педагог-гуманіст В. Водовозов, який писав: “Але чим помітнішою є грубість і дикість норівів у навколишньому середовищі, тим більше школа, наслідуючи приклад інших, людських начал, повинна уникати чогось подібного. Викладач, який хоч якоюсь мірою шанує своє добре ім’я і сподівається мати *справжній* вплив на учнів, який виявляється не у рабському страху, а в повазі, звичайно, не стане вживати подібних заходів, якою б великою не була провина маленького порушника” [2, с. 183].

Педагог покликаний не пригнічувати свободу студента, а відкривати нові й нові аспекти її вияву. А це стає можливим за умов *реальної співпраці, реальної участі в житті студентів*.

Гострий біль, наприклад, відчували Д. Боску, Й. Пестолоцці, А. Макаренко за безпритульних дітей, які внаслідок соціального розмежування і несправедливості опинилися в жебрацькому стані й були позбавлені елементарних прав на існування. Ці педагоги не лише створювали навчально-виховні заклади для бідних дітей, але й постійно зверталися до громадськості допомогти знедоленим, значна частина яких фізично і психічно нездорові.

В Україні до категорії бідних належить понад 26% населення, вкрай бідних – майже 15%. “Головну частину бідних становлять родини, в яких є діти віком до 18 років. Найвищі показники бідності (36–43%) в Миколаївській, Луганській і Чернівецькій областях. Діюча система пільг не забезпечує надання допомоги бідним верствам населення, а сприяє помітному збільшенню доходів заможних, зростанню економічної нерівності, отже, соціальної несправедливості. З бідністю пов’язані такі явища, як безпритульність і жебрацтво, близько 43% серед яких – діти” [1, с. 5].

Реальна участь можновладців, чиновників й громадськості у поліпшенні долі цих дітей, на наш погляд, вкрай незадовільна. Це ускладнює роботу учителів, викладачів, часто-густо спричиняє конфліктні ситуації у педагогічному середовищі, деформує не лише моральну, але й правову свідомість молодого покоління.

Проте власне від педагога багато залежить, адже одна із його найхарактерніших рис – бути справедливим. Викладач повсякденно спілкується зі студентами, які надзвичайно різні за характером, темпераментом, здібностями, фізичними і духовними можливостями розвитку. Цілком природно, що до одних він може виявляти більшу симпатію, ніж до інших. Річ не в тому, щоб викладач не мав права симпатизувати більше одним студентам, ніж іншим; симпатія зумовлюється

наявністю певних рис і виникає підсвідомо. Важливо, щоб не було несправедливого, упередженого ставлення викладача до студентів, які йому менш симпатичні. Кожен студент, якого навчає педагог, незважаючи на особистісні риси, має однакові з усіма іншими права на увагу і добре ставлення викладача. Необ'єктивність, несправедливість у ставленні до студентів призводить до дискредитації викладача і перешкоджатимуть процесу навчання і виховання. Викладача визнають тоді людиною несправедливою, коли він чинить не так, як належить, а за власними симпатіями. Справжній наставник, а саме таким і повинен бути викладач, не виділятиме зі студентського кола любимчиків, тих, хто при першій ліпшій нагоді старасться йому прислужитися, навіть підлеститися до нього. Цю думку прекрасно ілюструє Г. Гегель, характеризуючи Сократа як педагога. У праці “Народна релігія і християнство” філософ писав, що у Сократа були різні учні або, точніше, не було жодного – він був лише наставником, яким є для будь-кого кожен, хто вирізняється своєю справедливістю і людиною великого розуму. Сократ намагався навчати своїх вихованців тому, що повинно було збуджувати їхній вищий інтерес, надихати на самопізнання. Учні його були друзями, він був близьким для них духом і серцем, тож кожен для себе залишався тим, ким він був. Сократ не мав ні моделі, в яку хотів би виділити їхні характери, ні правил, керуючись якими міг би зрівняти їх. Відомо, що були сократики, але ніколи не було якихось корпорацій, кожен учень сам по собі був майстром; багато з них заснували свої власні школи, стали полководцями, державними діячами. Сократ вів ремісника від ремесла до духу. Він ніколи не принижував учнів своїми знаннями, а був рівним серед рівних, другом серед друзів [3, с. 83–84].

Отже, як бачимо, власний приклад справедливого, діяльного ставлення Сократа до своїх учнів сприяв їх становленню як особливостей, громадян. Проте в реальному житті не завжди так буває.

Часто-густо виникає суперечність викладача із самим собою: вимагає точності, сумлінності у виконанні обов'язків студентами, але не завжди є взірцем такого виконання. Наприклад, викладач вимагає, щоб студенти своєчасно приходили на заняття, а сам має звичку запізнюватися; вимагає доброї підготовки до семінарських занять, а сам не завжди добре готується до лекцій; вимагає, щоб реферати, курсові роботи були написані у визначений термін, а сам ніяк не знайде часу їх перевірити або ж перевіряє формально... Безсумнівно, це швидко виявлять студенти і характеризують дії викладача як несправедливі.

Підтвердженням цієї думки є наші дослідження. Ми запропонували учням випускного класу школи № 18 м. Львова відповісти на запитання: “Що ви розумієте під поняттям “справедливість”? Чи є вона у взаєминах “учитель – учень”? Із 33 опитаних учнів у 24 відповідь була категорично негативною:

“Справедливості між учителями й учнями немає і не може бути!”. Шість учнів відповіли, що справедливість у взаєминах “учитель – учень” може бути, якщо суб’єкти прагнуть зрозуміти і допомогти один одному; троє учнів визнали, що можливість справедливих взаємин залежить від тієї чи іншої ситуації.

В основу справедливості Сократ покладав самопізнання й на цій засаді розвиток природних здібностей індивіда. Отже, оцінка викладачем студента є справедливою, якщо вона ґрунтується на ідеї природовідповідності. Розвинули й обґрунтували цю ідею, як відомо, Я. Коменський, Г. Сковорода, Ж.-Ж. Руссо, А. Дістервег, К. Ушинський та ін. Зокрема, А. Дістервег зазначав, що “справжній вихователю досягає природовідповідної гармонійної освіченості свого вихованця, а саме розвитку його внутрішніх сил, шляхом збудження, а не нагромадження навчального матеріалу; органічної, а не механічної, всебічної, а не однієї освіти” [4, с. 175]. Проте зовсім несправедлива вимога, зазначав А. Дістервег, щоб усі учні виявляли однакові успіхи з одного і того ж предмета й вивчали його в однаковому обсязі. Адже від дитини зі слабкою пам’яттю не можна вимагати того, що виконує інша, в якій добра пам’ять. Хто обдарований більше теоретичними, ніж практичними задатками, робить більше успіхів теоретичних, ніж практичних, чим йому не слід дорікати. Неможливо вимагати всього і від усіх однаково.

Принцип справедливості вимагає особливо уважного ставлення викладачів до студентів, які важко засвоюють матеріал. Природа не кожному дитину обдарувала однаково. Але якщо слабкий студент робить зусилля і виявляє відповідні до своїх здібностей успіхи, він завжди повинен відчувати прихильність і щире підтримку викладача, хоча його успіхи далеко не такі, як успіхи його талановитих однокурсників. Піднімати на глум і дорікати не дуже здібним, мало присвячувати їм уваги, а більше займатися з їхніми обдарованими друзями – означає поступати несправедливо. Такий педагог не є педагогом, йому не дорогий розвиток того чи іншого студента, для нього ціннісною є власна особистість.

Як справедливо доводять Я. Корчак, О. Сухомлинський, Г. Ващенко, І. Зязюн, Н. Ничкало, С. Гончаренко, для справжнього педагога центром має бути не власна особистість, а особистість студента, учня.

У сучасній педагогічній літературі багато уваги приділяється питанням *заохочення і покарання* студентів, пов’язаних із проблемою справедливості. Цим питанням присвячували свої праці К. Ушинський, Й. Песталоцці, А. Макаренко, В. Сухомлинський та ін. В. Сухомлинський акцентував, що справедлива похвала, заохочення учня, колективу – велика виховна сила, яка сприяє зростанню почуття власної гідності заохочуваних, у них виникає бажання працювати ще краще. Проте, на його думку, не слід заохочувати “кращих серед гірших”. Це стосується як окремого учня, так і всього

колективу. Він вважав, що в ідеалі покарання не має бути. Для цього потрібно добре налагодити навчально-виховний процес, любити дітей, пізнавати їхній внутрішній світ. “Покарання це є чимось невідворотним. Потреба в покаранні не виникає там, де панує дух взаємної довіри й теплоти, де дитина змалку тонко відчуває поруч із собою людину з її думками й переживаннями, радіщами й горем: де з перших кроків свого свідомого життя дитина вчиться керувати своїми бажаннями. Висока культура бажань особистості – неодмінна передумова того, щоб потреба в покараннях взагалі не виникала” [8, с. 297]. В. Сухомлинський застерігав, що несправедливі покарання впливають на духовне й фізичне здоров'я дітей, призводять до неврозів як учнів, так і вчителів. Різні реакції учнів на несправедливість учителя В. Сухомлинський пояснював дією об'єктивних і суб'єктивних причин. Об'єктивні причини (несправедливість суспільних відносин, байдужість соціальних інститутів до розв'язання проблем людини) негативно впливають на сприйняття особистістю фактів несправедливості. Людина зосереджується на собі, що призводить до *дисгармонійності* розвитку. Як наслідок вона вирізняється вибірковою вразливістю щодо тих чи інших зовнішніх впливів.

На підставі проведених наукових досліджень, О. Донченко і Т. Титаренко розглядають дисгармонійний розвиток з погляду внутрішньої та зовнішньої конфліктності й виділяють такі типи особистості:

- *збудливий*. Надзвичайно запальні, легко збуджуються, виявляють своє незадоволення, довго не можуть заспокоїтися, зосередити увагу на чомусь нейтральному. Такі студенти гостро відчувають найменший вияв несправедливості. Вони постійно перебувають в емоційному напруженні. Час від часу це напруження “проривається” і супроводжується невмотивованою жорстокістю суджень і навіть дій. Переживання власної несправедливості щодо інших їм чуже, тому вся енергія спрямовується на самозахист своїх прав. Такий тип змалював Я. Корчак у творі “Король Матіуш Перший” в образі Філіпа [6, с. 261];
- *нестійкий*. Дійсність сприймається як джерело розваг, ніби все існує функціонально, на рівні задоволення потреб. Бажання “розслабитися”, забути, перевести увагу – ось типові мотиви дій людей цього типу. У спілкуванні з іншими нестійкі особистості, здебільшого, вибирають роль ведених і визнають лідерами активних і самостійних. Не вмюючи поводитися незалежно, володіючи здатністю до навіювання, їх можуть використовувати антисоціальні елементи для тих чи інших несправедливих вчинків. Особливо це характерно для юнацтва, коли особистість ще не сформована;

- *гіпертимний*. Такі люди завжди перебувають у піднесеному стані. Друзі, однокурсники часто вважають, що у них все гаразд, немає жодних проблем. Така особистість є енергійною, рухливою, радісною, самостійною. Вона складає враження, ніби у неї цілковита гармонія зі світом, а відкритий характер демонструє безконфліктність, справедливість;
- *демонстративний*. Головні риси демонстративної особистості студента – це прагнення будь-що звернути на себе увагу, домогтися від однокурсників подиву, захоплення, співчуття, обурення і навіть ненависті, лише не байдужності. Глибинний егоцентризм – ось найбільш слабка індивідуальна особливість, яка характерна для особистості цього типу;
- *сензитивний*. Це людина непомірно чуттєва, ранима, вразлива, яка постійно страждає від почуття неповноцінності, навіть від удаваної несправедливості;
- *замкнутий*. Головні його риси – обмеженість у спілкуванні й контактах з іншими людьми, прагнення до усамітнення, незалежності від зовнішніх обставин і думок оточуючих (людина в собі). Для студента, який живе своїми уявленнями, важливо не те, що реально відбувається (справедливе–несправедливе), а те, що він про це думає. Такі особистості не наділені “емоційним резонансом”, здатністю до симпатії, вияву переживання несправедливості; вони практично власними руками поглиблюють дисгармонію між собою й іншими;
- *астенічний*. Характеризується переважно підвищеною втомленістю, роздратованістю, недовірою. Особливо виснажують його, здебільшого, не фізичні, а розумові навантаження. Якщо своєчасно не вжити заходів, то такий стан нервово-психічного виснаження, що виражається у зниженні тону психічних процесів, може спричинити стабільні, стійкі зміни у поведінці, вияв дисгармонії у взаєминах зі світом, людьми і самим собою.

У реальній дійсності наявні й інші типи, які не так яскраво виражені, як вищеописані. Зазначимо, що жоден із типів не існує у “чистому” вигляді [5, с. 75–94].

Отже, на підставі викладеного можна зробити висновок про те, що категорія “справедливість” має значні виховні можливості. Важливо, щоб у процесі навчання й виховання педагог умів творчо використовувати ідею справедливості, ґрунтуючись на засадах психологічної типології особистості.

Подальші аспекти дослідження окресленої проблеми – це питання психокорекції взаємин у системі “викладач – студент” щодо їх гуманізації та справедливості; пошук нових форм і методів впровадження технологій

навчально-виховного процесу, спрямованих на утвердження справедливості, честі й гідності майбутніх фахівців та ін.

1. Андрущенко В. П. Освіта України в контексті суспільних проблем та суперечливостей // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992–2002: Зб. наук. пр. до 10-річчя АПН України / Акад. Пед. наук України: У 2 ч. Х., 2002. Ч. 2. С. 3–16.

2. Водовозов В. И. Классная дисциплина // Избранные пед. соч. / Сост. В. С. Аранский. М., 1986. С. 183–188.

3. Гегель Г. Народная религия и христианство // Работы разных лет: В 2 т. / Сост., общ. ред. и вступит. статья А. В. Гулыги. М., 1970. Т. 1. С. 45–86.

4. Дистервег А. Руководство к образованию немецких учителей // Избранные пед. соч. / Сост. В. А. Ротенберг; общ. ред. Е. Н. Медынский. М., 1956. С. 174–175.

5. Донченко Е. А., Титаренко Т. М. Дисгармоничная личность. Какая она? // Личность, конфликт, гармония. 2-е изд. доп. К., 1989. С. 75–94.

6. Корчак Януш Король Матиуш Первый / Пер. с польск. М., 1989. С. 3–308.

7. Справедливость // Словарь по этике / Под. ред. А. А. Гусейнова, И. С. Кона. 6-е изд. М., 1989. С. 333–335.

8. Сухомлинський В. О. Народження громадянина // Вибрані твори: У 5 т. К., 1977. Т. 3. С. 283–582.

CONCEPT OF “JUSTICE” IN TEACHER-STUDENT RELATIONSHIPS

Hryhoriy Vasianovych

*L'viv Institute for Research on Pedagogy and Psychology of Professional Education, Academy of pedagogical Sciences of Ukraine
Kryvonosa Str., 10, UA-79008 L'viv, Ukraine*

The article analyses one of the main concepts in ethics – “justice” and its relevance to teaching and students’ learning. It highlights the disharmony of individual development, and defines the trends of preventing conflicts in teacher-student relationships on the basis of humanism.

Key words: justice, faculty, student, moral education, educational process.

Стаття надійшла до редколегії 17.03.2004
Прийнята до друку 25.11.2004